

VAK **GODSDIENST EN LEVENSBESCHOUWING**

DOCENT **DR TON KAPPELHOF**

LES **Zending en missie in Nederlands Indië,
1798-1960**

**Er zijn drie perioden te onderscheiden:
1798-1900, 1900-1942 en 1942-1960.**

1798-1900

De VOC had de belangen van de zending altijd ondergeschikt gemaakt aan haar eigenlijke doel, het behalen van maximale winst. Ten tijde van het bankroet van de VOC (1798) stond het christendom in de archipel er slecht voor, en de protestanten op de Molukken en de Sangihe Eilanden en de katholieken op Flores en Timor moesten zich zonder zielzorgers zien te redden. Op de moraal van de weinige Europese christenen viel dan ook veel aan te merken. Rond 1800 kregen zending en missie een nieuwe impuls, mede door de toen in Indië ingestelde vrijheid van godsdienstuitoefening. Er werden een groot aantal zendingsgenootschappen opgericht, en er kwamen nieuwe congregaties van paters, broeders en zusters die zich in het missiewerk specialiseerden. De regering in Batavia stond echter dubbel tegenover al die geloofsijver. Zij liet de zendelingen en missionarissen niet toe in islamitische gebieden uit angst dat hun optreden de openbare orde in gevaar zou brengen. Pas na 1850 kregen zendelingen en missionarissen schoorvoetend toelating om op Java aan de slag te gaan.

De genootschappen en congregaties organiseerden hun werk op dezelfde wijze. De zendelingen werden vooral gerekruteerd uit de middenklassen in Holland. Na een opleiding, die vaak nauwelijks voorbereidde op landen met een volkomen afwijkende cultuur, werden ze uitgezonden naar verre landen met de instructie om in brieven regelmatig te rapporteren over wat ze doen. In Nederland gaven de organisaties

tijdschriften uit voor hun donateurs. Daar drukten ze delen van die brieven in af en lijsten van giften met de initialen van de milde gevers. Missie en zending moesten namelijk geheel zichzelf bedruipen. Opmerkelijk was de grote Duitse en Zwitserse inbreng in zending én missie. Zo was de in Wuppertal gevestigde Rheinische Mission vanaf 1861 zeer succesvol in het gebied van de Bataks op Noord-Sumatra. In Salatiga vestigden zich in 1884 de zendelingen van de Neukirchener Glaubensmission en op Flores werkte het in Steyl bij Venlo gevestigde katholieke Genootschap van het Goddelijk Woord (SVD). Na een eeuw werken was het resultaat bescheiden. Veel succes hadden missie en zending geboekt in de Bataklanden, op Timor, Flores, Ambon en de andere eilanden van de Midden-Molukken. Op Java vormden de christelijke dessa's echter maar minuscule eilandjes in een zee van islamieten.

1900-1942

De in 1901 ingezette Ethische Politiek, die beoogde wat aan Indië terug te geven ter compensatie van het vele dat Nederland zich had toegeëigend, werkte voor missie en zending zeer gunstig uit. Men kreeg royale subsidies om scholen en ziekenhuizen op te richten. Medische zending en onderwijs brachten de kinderen vanzelf in contact met de nieuwe religie, en wie de jeugd had, kon ook de ouderen bereiken. Het Nederlandse gezag werd overal in de archipel hecht gevestigd, zodat voorheen te gevaarlijke gebieden zoals Nieuw-Guinea beter toegankelijk werden. De katholieke missie zette een offensief in dat de zendelingen verontruste en irriteerde. Nieuwe evangelische kerken, zoals de Pinksterbeweging en de Zevendedags Adventisten, betraden het toneel.

Ziekenverpleging door een rooms-katholieke zuster op de Kai-eilanden, 1920-1940.

(Foto collectie Tropenmuseum Amsterdam)

VAK GODSDIENST EN LEVENSBESCHOUWING

DOCENT DR TON KAPPELHOF

LES Zending en missie in Nederlands Indië,
1798-1960

Nieuw was ook dat men zending en missie beter ging organiseren. Het in 1906 opgerichte zendingsconsulaat leidde tot betere contacten met het gouvernement. In Nederland gingen de zendingsgenootschappen beter samenwerken en er kwam een gemeenschappelijke opleidingsschool in Oegstgeest.

Vanaf 1890 meldden zich steeds meer ongehuwde vrouwen aan om als verpleegster, onderwijzeres of sociaal werkster hun bijdrage te leveren aan de verwezenlijking van het grote ideaal: iedereen christen. De mannelijke zendelingen waren steeds meer tijd kwijt aan administratie en overleg; het werden managers. Het gemeentewerk werd gedaan door het in aantal sterk groeiend Indonesisch personeel: de goeroes, de evangelisten en de oudsten.

Het ontwaken van nationalisme in Indië rond 1910 bracht binnen de nieuwe christelijke gemeenten een beweging op gang naar verzelfstandiging. De zendelingen stonden daar dubbel tegenover: enerzijds hadden ze begrip voor de wens om op eigen benen te staan, anderzijds gaven ze hun leidende positie niet graag prijs. Ze waren niet helemaal ten onrechte ook wel eens bang dat de kerken zichzelf financieel niet konden bedruipen. Pas in 1930 werd de eerste kerk, de gereformeerde kerk van Midden-Java-ten-zuiden, zelfstandig. Daarop volgden kerken op Ambon, de Minahassa en Oost-Java.

Zowel bij missionarissen (pater jezuit Van Lith) als bij zendelingen (dr. Kraemer) ging men ook nadenken en discussiëren over hoe ver men kon gaan met het doen van concessies aan de inheemse culturen. Psalmen op Javaanse muziek of wajangspel tijdens een christelijke bruiloft, mocht dat? Een groot probleem bleef de voor veel Indonesiërs te strenge christelijke huwelijksmoraal die monogamie voorschreef en het huwelijk zag als een verbintenis die alleen met dood ontbonden wordt. Dankzij onderzoek naar talen, landen en volkeren waren de zendelingen en missionarissen na 1900 veel beter geïnformeerd over de omgeving waarin zij werkten.

1942-1960

De Japanse bezetting maakte abrupt een einde aan deze tweede periode. De Duitse zendelingen waren al in 1940 door de Nederlanders geïnterneerd, hun Nederlandse collega's volgden in 1942. Naar verhouding vonden veel zendelingen en missionarissen de dood door ontbering of door executie. Na de soevereiniteitsoverdracht werden in korte tijd alle overige kerken zelfstandig. Op Nieuw-Guinea, dat pas in 1962 aan Indonesië werd overgedragen, gingen zendelingen en missionarissen nog even door, zodat nu een groot deel van de Papoea's christen is.

In 1961 werd Indonesië een volwaardige katholieke kerkprovincie. De tijd van de Europese zendelingen was echter voorbij. In de katholieke kerk liep het aantal roepingen sterk terug. De animo om aan missie en zending geld en goederen te geven werd kleiner; men liep meer warm voor ontwikkelingswerk. De overgebleven zendelingen waren geen leiders meer, maar adviseurs. Vaak werden ze in Nederland ingeschakeld op de seminaries en hogere theologische opleidingen.

Om diverse redenen groeiden de christelijke kerken, ook naar verhouding, na 1950 sneller dan daarvoor. In 1966 waren er in Indonesië 34 protestantse kerken en 7 katholieke bisdommen. Er waren 4,8 miljoen protestanten en 1,7 miljoen katholieken. Desalniettemin was in 1971 87% van de Indonesische bevolking islamiet, ruim 7% was christen (3% katholiek, 6% protestant). Het christendom was getalsmatig vooral sterk in enkele perifere gebieden: Flores (katholiek), de Minahassa, de Molukken en de Bataklanden (protestant). Op Java was toen nog geen 3% christen.

BIOGRAFIE

dr Ton Kappelhof

Ton Kappelhof (1948) studeerde geschiedenis in Utrecht; in 1977 behaalde hij het diploma archivist A, zijn promotie volgde in 1986.

In de jaren '80 en '90 hield Kappelhof veel lezingen voor amateur-historici en historische en genealogische verenigingen, en verzorgde hij cursussen over de techniek van het archiefonderzoek.

Sinds 1999 werkt Kappelhof bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING) aan de onderzoeksgids

Godsdienstpolitiek in Nederlands-Indië, in het bijzonder ten aanzien van de Islam 1816-1942, en aan de onderzoeksgidsen *Sociale Zorg en Rechtsherstel en Opsporing en Verificatie*. Via deze projecten worden o.a. archieven m.b.t. de Japanse bezetting van Indië toegankelijk gemaakt. Sinds 2008 is Ton Kappelhof projectleider *Repertorium Missie en Zending 1800-1960*.

LEESLIJST

- > Aritonang, Jan Sihard, en Karel Steenbrink ed., *History of Christianity in Indonesia* (Leiden 2008). Standaardwerk met de nieuwste inzichten; per hoofdstuk uitgebreide literatuurverwijzingen
- > End, Th. van den, e.a., *Twee eeuwen Nederlandse zending 1797-1997; Twaalf opstellen* (Zoetermeer 1999). Het eerste artikel geeft een summier overzicht geschreven door een oud-zendingeling.
- > Enklaar, I.H., Joseph Kam, *Apostel der Molukken* ('s-Gravenhage 1963). Biografie van Joseph Kam, die leefde van 1769 tot 1833; hij werkte van 1814 tot aan zijn dood op Ambon en missioneerde van daaruit de Molukken.
- > Randwijck, S.C. van, *Handelen en denken in dienst der zending; Oestgeest, 1897-1942* 2 delen (Den Haag 1981). De schrijver was zendingssconsul en dus goed geïnformeerd over het regeringsbeleid met betrekking tot de zending.
- > Steenbrink, Karel, *Catholics in Indonesia, 1808-1942; A Documented History; Vol 1 - A Modest Recovery 1808-1903* (Leiden 2003); Steenbrink, Karel, *Catholics in Indonesia, 1808-1942; A Documented History; Vol 2 - The Spectacular Growth of a Self-Confident Minority, 1903-1942* (Leiden 2007). Standaardwerk over de katholieken en hun missie in Indonesië; met achterin veel belangrijke Nederlandse en Indonesische bronteksten.

HET TONG TONG FESTIVAL PRESENTEERT:

De Indische School

De Pupillenschool in Gombong (Midden-Java), voor de opleiding van "kinderen van het mannelijke geslacht voor de militaire stand". De foto is afgebeeld in *Baren en oudgasten*, een deel uit de fotoboekenserie *Tempo doeloe – een verzonken wereld* (uitgeverij Querido), samengesteld door Rob Nieuwenhuys.

Het gebrek aan kennis in de Nederlandse samenleving over de Indische cultuur en geschiedenis is een doorn in het oog van veel (Indische) Nederlanders. Ervaringsverhalen uit de Indische gemeenschap worden door gebrek aan voorkennis niet altijd in de juiste context geplaatst waardoor de beeldvorming blijft steken in clichés.

Stichting Tong Tong wil dit veranderen. Ze organiseerde daarom in 2008 en 2009 De Indische School, een educatief programma tijdens het Tong Tong Festival, voor iedereen die meer wil weten over het Indische heden en verleden. Deskundige docenten verzorgden een lesprogramma in het Bibit-Theater op het gebied van (kunst)geschiedenis, taal en letteren, muziek en economie; zoveel mogelijk kanten van de Indische maatschappij & geschiedenis werden belicht. Er was geen speciale voorkennis van de leerlingen vereist; iedereen vanaf vijftien jaar kon de lessen goed volgen.

U hebt nu een uitgebreide samenvatting van een van de lessen uit 2009 in handen. Op de website vindt u korte samenvattingen van alle lessen van 2008 en 2009; meer uitgebreide lessen kunt u daar downloaden, evenals leeslijsten, als leidraad voor verdere studie.

Stichting Tong Tong werd terzijde gestaan door een adviseur: dr. ir. Margaret Leidelmeijer was eerder betrokken bij projecten van o.a. het NIOD, het Verzetsmuseum Amsterdam, en het Nationaal Archief.

In 2008 kon De Indische School worden opgezet dankzij een subsidie van Stichting Het Gebaar, in 2009 dankzij gelden van Fonds 1818, M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, het Nationaal Fonds voor Vrijheid en Veteranenzorg, SNS Reaalfonds, Stichting Tong Tong en Pasar Malam Besar BV.

Fonds 1818

SNS REAAL Fonds

Stichting Tong Tong
Bezuidenhoutseweg 331
2594 AR Den Haag
www.tongtong.nl

